

A. Enikö Sajti

OD ETATYZMU REWOLUCYJNEGO PO SAMOZARZĄDZANIE
(WYBRANE PROBLEMY LUDOWODEMOKRATYCZNYCH
I SOCJALISTYCZNYCH PRZEMIAN W JUGOSŁAWII)

Edvard Kardelj, zmarły przed kilku laty, znany jugosłowiański teoretyk systemu samorządowego, pisał w jednej ze swoich prac: „Samozarządzanie nie jest wynalazkiem jugosłowiańskiej teorii i praktyki [...] Idea samozarządzania jest tak stara, jak sam humanizm, jak międzynarodowy ruch robotniczy i walka klasowa, i jak historia praktyki socjalistycznej”¹. Na analizę historycznych zmian postaci samozarządzania, w ramach tego artykułu, niestety nie możemy sobie pozwolić, natomiast chcielibyśmy wyjaśnić jedną kwestię — dlaczego właśnie po raz pierwszy w Jugosławii nastąpiło przewartościowanie istniejącego, i wówczas wyjątkowego, modelu socjalizmu, teoretyczne opracowanie i praktyczne wprowadzenie swoistego socjalizmu samozarządzanego, długo traktowanego jako zjawisko odrębne. Pytanie to — naszym zdaniem — jest tym bardziej uzasadnione, jako że przemiany ludowodemokratyczne w Jugosławii przebiegały w podobny sposób, jak w pozostałych państwach ludowodemokratycznych Europy środkowej i południowo-wschodniej, mimo iż od początku charakteryzowały się swoistymi cechami, których nie należy lekceważyć. Ten pierwszy etap rozwoju, przypadający mniej więcej na lata 1945—1949, jugosłowiańska historiografia nazywa okresem etatyzmu rewolucyjnego. Przede wszystkim w tym znaczeniu, że w tym początkowym okresie budownictwa socjalistycznego — kiedy w Jugosławii, w odróżnieniu od innych krajów demokracji ludowej, kwestia władzy została już przesądzona — robotniczemu państwu przyznano podstawową, prawie wyjątkową rolę w socjalistycznych przemianach społeczeństwa.

Jakie były główne, polityczne i gospodarcze cechy charakterystyczne

¹ E. Kardelj, *Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950—1976. Dokumenti razvoja*, Beograd 1977, s. 9

pierwszego etapu rozwoju ludowodemokratycznego Jugosławii, tzw. okresu etatyzmu rewolucyjnego?

Począwszy od 1945 r. — mimo krótkotrwałych rządów koalicyjnych, jedyną prawdziwie odpowiedzialną i rzec można zorganizowaną siłą polityczną kraju, była Komunistyczna Partia Jugosławii (KPJ), która po wojnie cieszyła się wyjątkowo ogromnym szacunkiem społeczeństwa, dysponując 800-tysięczną armią i posiadając status zwycięskiego ruchu partyzanckiego. Podstawę władzy politycznej tworzyły komitety narodowowyzwoleńcze, których istnienie uprawomocniła pierwsza konstytucja z 1946 r. Mimo iż konstytucja ta — z uwagi na wyjątkowo skomplikowaną sytuację międzynarodową Jugosławii i istniejące porozumienia mocarstw sprzymierzonych — nie skodyfikowała kierowniczej roli KPJ, jednakże Front Narodowy, który bez zastrzeżeń aprobował program i wiodącą rolę partii, w wyborach listopadowych 1945 r. otrzymał już 88,7% głosów².

W lipcu 1945 r. Komitet Centralny KPJ opracował organizacyjne i polityczne posunięcia, które zapewniały przewodnią rolę partii komunistycznej i bezpośrednie kierowanie aparatem państwowym i gospodarczym, związkami zawodowymi, jak również Frontem Narodowym³. W 1945 r. przeprowadzono również radykalną reformę rolną, a w 1946 r. znacjonalizowano banki i znaczną część przemysłu.

Ambitnym celem przejścia na gospodarkę planową stało się szybkie uprzemysłowienie kraju, kolektywizacja rolnictwa i szybka likwidacja ogólnego zacofania. Wydawało się, że rozwój Jugosławii kroczy tymi samymi drogami, jak w innych krajach demokracji ludowej.

Falszywym uproszczeniem złożonej prawdy historycznej byłoby tłumaczenie tego wyłącznie faktem, że identyczny, etatystyczny model przemian socjalistycznych w Jugosławii był jedynie wynikiem mechanicznego naśladowania radzieckiego przykładu. Naturalnie, niezaprzeczalnym faktem jest istnienie również i tego czynnika, jednak — naszym zdaniem — wiele innych, znaczniejszych argumentów wpłynęło na kierunek realizacji takiego modelu w Jugosławii. Przyjrzyjmy się kilku z nich.

W następstwie ogólnego zacofania kraju i struktury gospodarczej, które zostało tylko pogłębione przez zniszczenia wojenne⁴, rewolucja

² *Ustav FNRJ. Beograd, Službeni list FNRJ, 1946, [za:] D. Bilandžić, Borba za samoupravni socijalizma 1945—1969, Zagreb 1969, s. 43.*

³ *B. Petranovič, Komunistička partija Jugoslavije kao faktor vlasti u oslobođenoj zemlji, „Meždunarodni radnički pokret”, 1969, nr 4, s. 140—141.*

⁴ Przypadający dochód narodowy w Jugosławii na 1 mieszkańca (1938 r.) wynosił 60 dol., podczas gdy w Niemczech wynosił 337 dol., we Francji 236 dol., 52,2% dochodu narodowego pochodziło z rolnictwa, 26% z przemysłu przetwórczego i wydobywczego, 76,3% ludności — to mieszkający na wsi.

jugosłowiańska uznała za swój główny cel szybkie pokonanie tego zaco-fania. Organizacja produkcji na taką skalę była niemożliwa bez znacznej koncentracji skromnego przecież potencjału gospodarczego kraju i centralizacji zarządzania gospodarką. To z kolei, w sposób naturalny nie pozostawało bez wpływu również na życie polityczne.

Przyjrzyjmy się choćby pobieżnie dokonanyom zmianom w sytuacji podstawowych klas społecznych, które wywierały przynajmniej dwukierunkowy wpływ na możliwą drogę rozwoju. Potęgę gospodarczą dawnych klas panujących załamało upaństwowienie środków produkcji, co pociągnęło za sobą równoczesne odsunięcie ich od wpływu na władzę (z punktu widzenia polityki zagranicznej niestety tylko częściowe). Również w procesie przełamywania nasilającego się oporu byłych klas posiadających władza państwowa okazała się najskuteczniejszą siłą i środkiem. Z kolei klasy biorące udział w wojnie narodowowyzwoleńczej, w pierwszym rzędzie klasa robotnicza, starały się zachować historycznie zdobyte prawo do społecznej inicjatywy i zdobycz tę wbudować w ideę nowej władzy państwowej. Wskazuje na to istnienie np. tzw. „awangardyzmu syndykalistycznego”, którego wynikiem była dualistyczna struktura kierowania zakładami pracy, gdzie władzę dzielono pomiędzy związki zawodowe i państwowe kierownictwo przedsiębiorstwa⁵.

Odgrywające szczególnie ważną rolę w wojnie wyzwolenczej, a następnie reprezentujące podstawę nowej, ludowodemokratycznej władzy, komitety narodowowyzwoleńcze, również działały przeciwko wciąż rosnącej centralizacji.

Historyczne tradycje KPJ, i co jeszcze istotniejsze, jej koncepcja teoretyczna, dotycząca budowy socjalizmu, działały w kierunku rosnącej roli państwa. Wynikało to z faktu — czego też nie możemy pominąć, że prowadzona przez wiele dziesiątków lat walka rewolucyjna jugosłowiańskich komunistów w znacznym stopniu koncentrowała się na zdobyciu władzy politycznej, co już samo w sobie mogło prowadzić do, swego rodzaju „gloryfikacji” instytucji władzy państwowej.

Dla likwidacji niesprzyjających uwarunkowań polityki zagranicznej, najefektywniejszym narzędziem okazało się również państwo, tym bardziej, że od 1945 r. było ono w rękach komunistów, cieszących się ogromnym autorytetem, zdobytym na stałe podczas wojny — nawet wbrew istnieniu rządu koalicyjnego (porozumienie Tito — Subasić). To nowe państwo mogło odpierać politykę mocarstw zachodnich, hamującą

⁵ B. Petranovič, *Sindikát od obnavljanja do uvodenja samoupravljanja 1945—1950. 50 godina revolucionarog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji*, Beograd 1969, s. 198.

wewnętrzne, rewolucyjne przemiany; rząd mógł efektywnie zajmować stanowisko, np. w sprawie granic państwowych itp.⁶

Nowy rząd jugosłowiański wychodził z założenia, że podstawą niezależności politycznej kraju jest przede wszystkim samodzielność gospodarcza⁷ — stworzenie silnej, nowoczesnej gospodarki, która z kolei, jak już podkreślaliśmy, w opinii jugosłowiańskich komunistów, osiągalna była jedynie na drodze ścisłej koncentracji, będących w dyspozycji, skromnych środków.

Wreszcie, dogmatyczna, stalinowska koncepcja budowy socjalizmu, za którą opowiedzieli się jugosłowiańscy komuniści, również umacniała etatyzm.

W 1948 r., w atmosferze „zimnej wojny”, niespodziewanie dla opinii publicznej (choć nie bez wstępnych symptomów), nastąpiło tragiczne zderzenie między Biurem Informacyjnym a Jugosławią⁸. W następstwie tego doszło do całkowitego zerwania dotychczasowych, ścisłych kontaktów politycznych i gospodarczych Jugosławii ze Związkiem Radzieckim i innymi krajami demokracji ludowej. Jugosławia znalazła się w ciężkiej sytuacji, oderwana od swoich naturalnych sprzymierzeńców. Z punktu widzenia polityki zagranicznej została całkowicie odizolowana, natomiast blokada gospodarcza — posługując się określeniem z jednego z ówczesnych dokumentów — uderzyła w „najwrażliwszy punkt” kraju — w gospodarkę, a przeciw jej początkowy rozruch budził nadzieję. W 1947 r. poziom produkcji przemysłowej przekroczył o 21% poziom z 1939 r., a w 1948 r. osiągnął 150%. Dochód narodowy wzrósł z 264,2 mld dinarów do 441,1 mld w roku 1948⁹. Natomiast po 1948 r. nastąpiła taka sytuacja, kiedy kraj posiadał zapasy węgla wystarczające zaledwie na 2—3 dni¹⁰. W momencie zerwania stosunków, Jugosławia, z dnia na dzień, była zmuszona zdobyć z innych źródeł 86% zapotrzebowania na koks, 62% ropy naftowej, 54% wyrobów walcowanych¹¹. Spośród całości ujętych w planie kredytów inwestycyjnych ze Związku Radzieckiego i krajów demokracji ludowej do 1950 r., Jugosławia otrzymała jedynie 6,3%, mimo iż plan pięcioletni z 1947 r. zakładał budowę 200

⁶ Szerzej na ten temat, patrz: S. Nešovič, *Diplomatska igra oko Jugoslavije*, Beograd 1978.

⁷ J. B. Tito, *O petogodišnjem planu, Govor u Narodnoj skupštini, 26 aprila 1947. godine. Govori i članci*, knj. III, Zagreb 1959, s. 596.

⁸ Spośród szerokiej dokumentacji tego problemu: V. Dedijer, *Dokumenti 1948*, t. I—III, Beograd 1979.

⁹ *Industrijski razvitak Jugoslavije*, Beograd 1957, s. 12.

¹⁰ Bilandžić, *op. cit.*, s. 87.

¹¹ J. B. Tito, *Borba komunista Jugoslavije za socijalisticku demokratiju. Šesti kongres KPJ*, Beograd 1952, s. 38.

większych jednostek przemysłowych¹². W rezultacie tego znacznie spadła produkcja przemysłowa kraju; w 1950 r. w porównaniu z rokiem 1949 indeks produkcji wyniósł niespełna 90 punktów.

Jeszcze trudniejsza była sytuacja w rolnictwie. Indeks produkcji rolnej zmalał do 75 punktów w roku 1950¹³. Spowodowało to poważne problemy zaopatrzeniowe, wprowadzony został system kartkowy.

Przyczyny kryzysu leżały więc w polityce zagranicznej, ale wkrótce dołączyły się do nich poważne problemy gospodarki wewnątrz krajowej, które naturalnie pociągały za sobą możliwości wystąpienia napięć w polityce wewnętrznej. Dla KPJ, ale również dla całego kraju, oznaczało to, iż pojawiły się dotychczas niewyobrażalne dylematy wewnętrzne. Istotą ich było to, że konflikt z Biurem Informacyjnym wywarł decydujący wpływ na dalszy, gospodarczy i polityczny rozwój Jugosławii i zmusił do poszukiwania na drodze eksperymentów, nowej, dotychczas nie praktykowanej drogi budowy socjalizmu.

W sytuacji odizolowania kraju od wspólnoty państw demokracji ludowej, decydującym zadaniem — moim zdaniem — stało się zapewnienie wewnętrznej, społeczno-politycznej spójności, która naturalnie zakładała też przynajmniej częściowe sukcesy gospodarcze. Nie można również zapominać o tym, że w przypadku Jugosławii to zwarte tło polityczne zakładało nie tylko sojusz poszczególnych klas czy warstw społecznych, ale również jedność, wspólnotę narodowości tego wielonarodowościowego kraju. Pytanie nasuwało się tylko jedno: w jaki sposób można utworzyć to zwarte zaplecze polityczne kraju? W kręgach partyjnych nie było wątpliwości, że może to być urzeczywistnione tylko za pomocą takich środków, które nie zakwestionują socjalistycznego charakteru rozwoju kraju — wręcz przeciwnie — będą działały w kierunku jego umocnienia.

W tej kryzysowej sytuacji najbardziej dostępnym, eksperymentalnym sposobem rozwiązania tego problemu wydawało się być umocnienie administracyjnego zarządzania, czyli — zgodnie z jugosłowiańską terminologią — umocnienie etatyzmu. Dla przykładu — w 1949 r. przyspieszono socjalistyczną reorganizację wsi, dementując tym samym zarzuty sformułowane w postanowieniach Biura Informacyjnego. Głównym celem było wówczas jednostronne przekształcenie relacji produkcyjnych na wsi, na zasadzie, że problemy produkcji, jak i indywidualne interesy chłopów, stanowiły problem wtórny w stosunku do celów politycznych. Z powodu wymuszonej jednak kolektywizacji produkcja rolna znacznie spadła. Na przykład poziom zbiorów buraków cukrowych obniżył się ze 110 tys.

¹² R. Radonjič, *Sukob KPJ s Koninformom i društveni razvoj Jugoslavije*, Zagreb 1979, s. 103.

¹³ *Jugoslavija 1945—1964. Statistički pregled*, Beograd 1965, s. 80.

do 85 150 wagonów, zbiory konopi — z 46 400 do 17 500 wagonów¹⁴. W nastrojach politycznych chłopów nastąpiły negatywne zmiany — osłabła, zrodzona w czasie wojny wyzwoleniczej wspólnota interesów i sojusz między chłopami i partią.

Z powodu intensywnej industrializacji i wspomnianych już trudności pojawiły się wewnętrzne dysproporcje między głównymi gałęziami gospodarki, które na przełomie lat 1950/51 doprowadziły w rolnictwie (kollektywizacja) do sytuacji, w której, w ciągu roku zmniejszyła się o 30 tys. ha powierzchnia pól uprawnych¹⁵. Z początkiem lat pięćdziesiątych okazało się, że w przeciwieństwie do innych krajów socjalistycznych obrany model budowy socjalizmu, a ściślej, umocnienie jego elementów administracyjno-centralistycznych, nie tylko nie umocniło wewnętrznej stabilizacji i spójności, ale wprost przeciwnie, osłabiło wręcz istniejący, polityczny sojusz.

Do początku lat pięćdziesiątych nie udało się zlikwidować izolacji Jugosławii, a jej gospodarkę już wtedy należało ratować od całkowitego upadku. W tej sytuacji nasiliła się działalność wewnętrznych sił kontrrewolucyjnych, np. ustaszowców.

Część problemów czekających na rozwiązanie miało charakter praktyczno-polityczny; np. w jaki sposób należy zdobyć kapitalistyczne pożyczki zagraniczne, aby nie wystąpiła jednak konieczność poświęcenia niezależności politycznej kraju (zgodnie z interesami zachodnimi)¹⁶.

Istotniejszym jednak dylematem było krytyczne przewartościowanie przeszłości i teraźniejszości w sferze teoretycznej. Należało się przecież zmierzyć z takimi, jak np. cała dotychczasowa historia socjalizmu. Trzeba było wyjaśnić własnemu społeczeństwu przyczynę konfliktu z krajami socjalistycznymi i, wyprzedzając jeszcze XX Zjazd KPZR, istotę socjalizmu. KPJ inspirowała również potrzebę zdobycia wiarygodności, bowiem uchwały Biura Informacyjnego z czerwca 1948 r. oskarżały ją o to, że jugosłowiański rozwój demokracji ludowej „niesie ze sobą groźbę zwyrodnienia”¹⁷.

Krytykę teoretyczną rozpoczęto od analizy własnej polityki partii, z której wkrótce zaczął się wyłaniać obraz dotychczas niepraktykowanego, nowego modelu socjalizmu, który historiografia określa jako socjalizm samorządzący. Proces ten egzystował równocześnie z zasadniczą krytyką, rozpowszechnianego, teoretycznego i praktycznego, demokratyczno-woluntarystycznego pojęcia socjalizmu.

¹⁴ Tamże, s. 100—101.

¹⁵ Tamże, s. 99.

¹⁶ E. Kardelj, *Sećanja. Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944—1957*, s. 131.

¹⁷ „Borba” 30 VI 1948

W pierwszym rządzie starano się przeanalizować jugosłowiańskie zjawisko eliminacji form demokratycznych, co szło w parze z nasilającą się krytyką biurokracji. W trakcie prac analitycznych odrzucono wcześniejszy pogląd, zgodnie z którym „centralizm biurokratyczny jest spuścizną starego porządku” czy też może być wynikiem subiektywnych błędów poszczególnych funkcjonariuszy¹⁸.

Wiosną 1949 r. kierownictwo KPJ doszło do wniosku, że w interesie ominięcia biurokratycznych deformacji należy zapewnić wybieralność i odwoływalność z funkcji urzędników aparatu gospodarczego i państwowego; należy wypracować taki system wynagradzania, który „czyni mniej pociągającym” obsadzanie tych stanowisk i usunie uprzywilejowanie tej warstwy. I wreszcie — pracowników aparatu państwowego należy wybierać z jak najszerszych mas społecznych¹⁹.

Doszło też do konkretnych przedsięwzięć. Najbardziej znaczącym z nich była reorganizacja komitetów ludowych w 1949 r., która miała służyć decentralizacji zarządzania państwowego i stałaby się pierwszym krokiem do zmniejszenia sfery oddziaływania instytucji związkowych, podniesienia roli rządów ogólnokrajowych. Jednakże ustawa o komitetach ludowych pozostawała na razie zjawiskiem odizolowanym i nie osiągnęła swego podstawowego celu. Nie udało się również przywrócić demokratycznego, samorządnego charakteru komitetów ludowych.

Kroki te i zamierzenia w stosunku do wcześniejszego punktu widzenia nie sięgały w istocie korzeni obserwowanego zjawiska.

Nie dał na siebie natomiast długo czekać ten jakościowo nowy punkt widzenia, który opierał się na ocenie roli państwa w socjalizmie. E. Kardelj, jeden z czołowych teoretyków partii, w grudniu 1949 r. pisał w związku z tym, następująco: „[...] w trakcie budowy socjalizmu mogą wystąpić także różnorodne formy polityczne, które zawierają w sobie więcej lub mniej demokratyzmu” — i dalej — „fetyszycacja państwa” może przesłaniać „wszelkie możliwości rozpoznania antydemokratycznych i antysocjalistycznych tendencji”. E. Kardelj twierdzi, że biurokracja pożywia się nie tylko istniejącymi jeszcze pozostałościami starego porządku, ale i „sprzecznościami nowego społeczeństwa”²⁰. I natychmiast idzie dalej, kiedy stwierdza, że „posiadanie jakiegokolwiek monopolu gospodarczego czy też ideologicznego w życiu politycznym prowadzi nieuchronnie do stagnacji i uniemożliwia postęp”²¹. Milovan Đilas — wówczas

¹⁸ B. Kidrič, *Privredni problemi FNRJ*, Beograd 1950, s. 8.

¹⁹ E. Kardelj, *O narodnoj demokratiji u Jugoslaviji. Problemi naše socijalističke izgradnje*, Beograd 1960.

²⁰ E. Kardelj, *Hegemonija ili samoupravljanje. Problemi naše socijalističke izgradnje*, t. III, Beograd 1954, s. 49, 59.

²¹ Tamże, s. 50.

członek Biura Politycznego KPJ, w 1950 r. pisał już wprost o tym, że wzrost roli gospodarczej państwa w początkowym okresie budowy socjalizmu — co jest konieczne w każdym, relatywnie zacofanym kraju socjalistycznym — prowadzi do niebezpiecznego zjawiska, kiedy ulegają osłabieniu istniejące jeszcze w początkowym okresie dyktatury proletariatu cechy demokratyczne, a klasie robotniczej „stają się obce już raz wywalczone przez nią prawa [...]. Z powodu centralizacji władzy — dodaje Kardelj — klasy pracujące coraz bardziej oddalają się od rzeczywistych decyzji”²².

Moim zdaniem, te ogólne rozważania potwierdzają, że na przełomie lat 1949/50 Komunistyczna Partia Jugosławii — jako pierwsza w krajach socjalistycznych — podjęła kwestię wzajemnych relacji: państwo a demokracja socjalistyczna i starała się praktycznie wypełnić tę lukę w teoretycznych rozważaniach.

W tym miejscu pojawia się pytanie — w jakim kierunku należy podążać, aby naleciałości biurokratyczne okresu „etatyizmu rewolucyjnego” w całości zostały wyeliminowane.

W tamtych czasach przystąpiono do przeanalizowania dwóch kwestii. Po pierwsze, zbadano jakie deformacje interpretacyjne nastąpiły w teorii marksistowskiej dotyczącej „obumierania państwa”. Sprzeciwiano się, obowiązującemu wówczas pogładowi, zgodnie z którym, centralne, represyjne funkcje państwa winny rosnać w miarę budowy socjalizmu, uważano, że można przyspieszyć proces obumierania państwa i ewentualną zmianę jego funkcji.

W dalszym ciągu rozważań nad miejscem państwa w etapie przejściowym przyjęto za niezwykle istotny element, sprawę istniejących już i w założeniach możliwych form własności środków produkcji.

Rezultaty takiego „podwójnego” patrzenia na zagadnienie biurokracji były następujące. Można sądzić, że socjalistyczna własność środków produkcji w swej pierwotnej, „początkowej fazie” pojawia się jako własność państwowa, ale musi to w danym okresie rozwoju zostać zastąpione rzeczywistą, społeczną własnością środków produkcji. Ponieważ własność państwowa odzwierciedla faktyczną siłę biurokracji, tak więc poprzez uspołecznienie tej własności, jej decentralizację, osiągalna jest możliwość tego, co K. Marks nazywał „wolną wspólnotą wytwórców”²³. W ten sposób, już w okresie przejściowym otwiera się możliwość modyfikacji roli państwa i partii w życiu gospodarczym i politycznym. Oznacza to, że w życiu gospodarczym i politycznym państwa coraz intensywniejszą decentralizację decyzji umożliwia szerszy udział wszystkich czynników zainteresowanych tym procesem. Partia może zrezygnować z zarządzania

²² M. Džilas, *Na novim putevima socijalizma*, „Borba” 19 III 1950.

²³ Kardelj, *Samoupravljanje...*, s. 12.

dyrektywnego, bezpośredniego i może odgrywać rolę teoretyczno-politycznego przewodnika społeczeństwa.

Zwrot polityki Jugosławii w kierunku samozarządzania uprawomocniła ustawa z 1950 r., mówiąca o robotniczym samorządzie oraz o powołaniu rad robotniczych.

W tych trudnych, dyktowanych koniecznością warunkach, Komunistyczna Partia Jugosławii sięgnęła więc po autentyczny marksizm i największe tradycje historyczne bolszewizmu. Przede wszystkim w tym sensie, że miała odwagę przystąpić do analizy krytycznej własnej postawy w zakresie polityki i że rozpoczęła od „oczyszczania się” z dogmatów (w praktyce i w teorii) głównych problemów socjalizmu.

W określonej konkretnymi warunkami sytuacji zaczęto bardzo ostrożnie wypracowywać instytucjonalny system samozarządzania. I tak np. wprowadzono początkowo eksperymentalnie rady robotnicze w 215 wytypowanych zakładach i przez dłuższy czas rady te miały głos doradczy w nominacjach na stanowiska kierownicze oraz opiniowały strukturę ilościową rad robotniczych²⁴. Dokument regulujący te problemy stwierdzał, że rady robotnicze powinny być takimi organami, za pomocą których „każdy robotnik będzie mógł aktywnie uczestniczyć w pracy przedsiębiorstwa”, ale równocześnie zaznaczał, że instytucja rady robotniczej nie zmienia roli dotychczasowego kierownictwa przedsiębiorstwa²⁵. Nawet po opublikowaniu ustawy o samorządzie robotniczym (nazywającej radę robotniczą najważniejszym organem zarządzania przedsiębiorstwem), ich praktyczna rola nie przekraczała kompetencji organizowania procesu współzawodnictwa pracy, kwestii oszczędności materiałowych, organizowania różnorodnych kursów itp.²⁶

Nie tylko niepewna przyszłość nie sprawdzonej alternatywy wstrzymywała kierownictwo od wszechstronniejszych reform, ale można sądzić, że kierownictwu nie tyle brakowało w tym zakresie teoretycznej odwagi, ile kształtowanie się wewnętrznych i zewnętrznych warunków ograniczało znacznie ramy i zasięg tych reform. W pierwszym rządzie myślimy tu o zjawisku niedojrzałości gospodarczej, w której konieczne wydawało się utrzymywanie centralistycznego, nakazowo-planowego zarządzania gospodarczego, zapewnienie „ciągnącej roli” państwa. Należało się liczyć, na przykład, z niedoświadczeniem politycznym pierwszego pokolenia robotników, która to klasa stanowiła niespełna 50% zatrudnionych w sektorze państwowym²⁷.

²⁴ *Hronika o radničkom samoupravljanju. Privredni pregled*, 1964, s. 92.

²⁵ Tamże.

²⁶ „Borba” 5 VII 1950.

²⁷ W 1945 r. było zatrudnionych w sektorze państwowym 721 tys. osób, w 1948 r. już 1 517 000 robotników i innych pracowników.

Oprócz tych, rzecz można, „tradycyjnych” elementów, wiele innych, nowych czynników uzasadniało potrzebę utrzymania dotychczasowej, tradycyjnej roli państwa. I tak np. poczucie zagrożenia zewnętrznego, podkreślanego coraz częściej przez liczne incydenty graniczne. W tej sytuacji Jugosławia zmuszona była przeznaczyć 22% i tak już niskiego dochodu narodowego na rozwój armii²⁸.

Tak więc, w tych konkretnych warunkach, z powodów wyżej przedstawionych, samozarządzanie stwarzało jedyną realną alternatywę dla spełnienia przyjętych przez KPJ zadań. To znaczy — dla wprowadzenia eksperymentalnego modelu socjalizmu, w którym „człowiek pracy otrzymuje bezpośrednią możliwość kierowania wynikami, warunkami i środkami swojej pracy”²⁹. Proces ten w roku 1950 zaledwie się rozpoczął, nie był też wolny od błędów i nigdy nie oznaczał jakiegoś wyimaginowanego „idealnego społeczeństwa”.

Trzeba jednak pamiętać, że gospodarkę jugosłowiańską determinowały obiektywne czynniki, do których należy zaliczyć w pierwszym rzędzie zacofanie gospodarcze, kulturalne i społeczne, a które w czasach nas interesujących mocno ograniczały możliwość manewru w ramach poszukiwań jugosłowiańskiej drogi rozwoju (pod presją aktualnej sytuacji socjalistycznego samozarządzania).

Tym sposobem, wylaniający się z początkiem lat pięćdziesiątych „model jugosłowiański” był swoistą syntezą „etatyizmu rewolucyjnego” i samozarządzania, w której to syntezie bardzo mocno zaznaczał swoją obecność „etatyizm”, będący nośnikiem realnej funkcji historycznej. To z kolei — moim zdaniem — nie było politycznym kompromisem subiektywnych czynników, tj. elementów „drogi jugosłowiańskiej” i „etatyizmu-stalinizmu” (mimo iż ich wpływ był niezaprzeczalny), lecz stanowiło to efektywną, działającą perspektywicznie, polityczną strukturę, ukształtowaną pod presją warunków historycznych, mogącą zapewnić istnienie i dalszy rozwój socjalistycznej Jugosławii.

A. Enikő Sajti

DE L'ÉTATISME RÉVOLUTIONNAIRE JUSQU'À L'AUTOGESTION (PROBLÈMES CHOISIS CONCERNANT LES TRANSFORMATIONS DÉMOCRATIQUES, POPULAIRES ET SOCIALISTES EN YOUGOSLAVIE)

Le point de départ de cet article est constitué par la question suivante: pourquoi c'est en Yougoslavie où l'on a entamé la formulation théorique et ensuite la

²⁸ J. B. Tito, *Borba komunista Jugoslavije za socjalistističku demokratiju* [Referat na VI Kongres KPJ], Beograd 1952, s. 58.

²⁹ Kardelj, *Samoupravljanje...*, s. 9.

réalisation de modèle de développement du pays à la base de l'idée de l'autogestion sociale. L'auteur, tout en se basant sur l'acquis de l'historiographie yougoslave, distingue quelques étapes. La première, entre 1945 et 1949 — la période de l'étatisme révolutionnaire, pendant laquelle, malgré la grande popularité du parti communiste, le Front National constituait la force et la structure politique principale. A cette époque les réformes sociales et économiques de base ont été introduites dans la vie décidant ainsi de l'avenir politique de la Yougoslavie. L'auteur, tout en se rendant compte de l'influence du „modèle soviétique" sur le développement de la Yougoslavie pendant cette période, ne lui attribue pourtant pas de rôle décisif.

Le conflit de la Yougoslavie avec d'autres pays socialistes sur le fond du litige apparu en 1948 au sein du Bureau d'Information des Partis Ouvriers et Communistes a ouvert une nouvelle étape dans l'histoire de la Yougoslavie et l'a forcée à chercher une voie différente de l'évolution, la voie qui ne serait propre qu'à elle. Ce tournant n'a cependant pas marqué le coupure avec le socialisme.

Le problème principal qui demandait d'être résolu restait la détermination des relations de l'état et de la démocratie socialiste. Pour résoudre ce problème idéologique de base, on a puisé — comme le dit l'auteur — dans la tradition du marxisme authentique et du bolchevisme. C'est cela précisément qui a donné l'impulsion théorique à la formation de la conception du système de l'autogestion institutionnelle.